

व्याकरणपाठयोजना

विद्यालयस्य नाम.....

विषयः - संस्कृतम् (व्याकरणम्)

दिनाङ्कः

कक्षा - अष्टमी, वर्ग

प्रकरणम् - 'गुणसन्धिः'

कालांशः

छात्राध्यापकस्य /

अवधिः

छात्राध्यापिकायाः नाम

छात्रसंख्या, मध्यायुः

सामान्योद्देश्यानि -

1. संस्कृतव्याकरणे अभिरुच्युत्पादनम्।
2. व्याकरणस्य प्रयोगे प्रेरणासम्पादनम्।
3. पदानां सन्धान-विभजन ज्ञानोत्पादनम्।
4. रचनाशक्तेः वर्धनम्।
5. चतुर्षु कौशलेषु सामर्थ्यसम्पादनम्।

विशिष्टोद्देश्यानि -

1. गुणसन्धि परिचयः।
2. गुणसन्धिः पूर्वपरवर्णयोः एकादेशरूपः
इति ज्ञापनम्।
3. गुणवर्णाः के इति बोधनम्।
4. पाठ्यपुस्तके विद्यमानेषु विभिन्नपाठेषु
गुणसन्धियुक्तपदानामन्वेषणाय प्रोत्साहनम्।

सहायकोपकरणानि -

श्यामपट्टः, सुधाखण्डाः, मार्जनी,
सङ्केतयष्टिः, वर्णचित्राणि।

पूर्वज्ञानम् -

छात्राः दीर्घसन्धिं सम्यक् जानन्ति।

प्रस्तावना -

अध्यापकः/अध्यापिका 'ज्ञातात् अज्ञातं प्रति', 'सरलात् कठिनं प्रति' इत्यादि शिक्षणसूत्राण्यनुसृत्य छात्रैः ज्ञातं दीर्घसन्धिं स्मारयन्/स्मारयन्ती अज्ञातं गुणसन्धिं प्रत्यभिप्रेरयति।

अध्यापकः - कवीन्द्रः कवितां पठति।

वाक्येऽस्मिन् सन्धियुक्तं पदं किम् ?

छात्रः - कवीन्द्रः।

अध्यापकः - कवीन्द्रः इति पदं विभजत।

छात्रः - कवि + इन्द्रः।

अध्यापकः - कः सन्धिः ?

छात्रः - दीर्घसन्धिः।

अध्यापकः - भानूदयः विद्याभ्यासः, अद्यापि इमानि पदानि विभजत।

छात्रः - भानु + उदयः, विद्या + अभ्यासः, अद्य + अपि।

अध्यापकः - अत्र विद्या + अभ्यासः इत्यत्र पूर्वपदस्यान्तिम वर्णः कः ?

छात्रः - आ।

अध्यापकः - अभ्यास इत्यत्र आदिमवर्णः कः ?

छात्रः - अ।

अध्यापकः - अ + आ अनयोः स्थाने एकादेशः कः ?

छात्रः - दीर्घः 'आ' इति वर्णः।

अ/आ + इ/ई =

अध्यापकः - अ + इ अनयोः स्थाने एकादेशः वर्णः कः ?

छात्राः - न जानीमः।

उद्देश्यकथनम् -

अकारात् परं अकारः भवति चेत् सवर्णदीर्घसन्धिः भवति। अकारात् परं इ, उ, ऋ, लृ वर्णाः भवन्ति चेद् गुणः भवति - इति अद्य वयम् उदाहरणैः गुणसन्धिं ज्ञास्यामः।

प्रस्तुतीकरणम् -

अध्यापकः/अध्यापिका उदाहरणानि प्रस्तौति, तानि छात्रैः वाचयति। ततः पदच्छेदाय प्रेरयति पूर्वोत्तरपदयोः अन्तिमादिमवर्णौ ज्ञापयति तयोः स्थाने एकादेशः इति बोधयति।

1. स्वर्गे देवेन्द्रः राजा।
2. अद्य देशे महोत्सवः वर्तते।
3. सप्रर्षयः के ?
4. गङ्गोदकम् पवित्रं भवति।
5. नारदः देवर्षिः।

अध्यापकः - प्रथमवाक्ये सन्धियुक्तं पदं किम् ?

छात्रः - देवेन्द्रः।

अध्यापकः - देवेन्द्रः इति पदं विभजत।

छात्रः - देव + इन्द्रः।

अध्यापकः - देव् अ + इन्द्रः

पूर्वपदे अन्तिमवर्णः कः ?

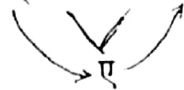
छात्रः - वकारोत्तरवर्ती वर्णः अकारः।

अध्यापकः - इन्द्र इत्युत्तरपदस्यादिमवर्णः कः ?

छात्रः - इकारः।

अध्यापकः - अ + इ = अनयोः पूर्वपरयोः स्थाने कः वर्णः ?

छात्रः - एकारः

अध्यापकः - अ + इ = ए, देव् अ + इन्द्रः = देवेन्द्रः

अध्यापकः - द्वितीयं वाक्यं पठतु।

छात्रः - पठति।

अध्यापकः - सन्धियुक्तं पदं किम् ?

छात्रः - महोत्सवः।

अध्यापकः - विभजनं कुरु।

छात्रः - महा + उत्सवः।

अध्यापकः - पूर्वपदस्यान्तिमवर्णः कः ?

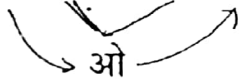
छात्रः - आ।

अध्यापकः - उत्तरपदस्यादिमवर्णः कः ?

छात्रः - उ।

अध्यापकः - आ + उ = अनयोः पूर्वपरयोः स्थाने एकादेशः वर्णः कः ?

छात्रः - ओ।

अध्यापकः - मह आ + उ त्सवः = महोत्सवः।

अध्यापकः - तृतीयं वाक्यं पठतु।

छात्रः - पठति।

अध्यापकः - सन्धिपदं दर्शय।

छात्रः - 'सप्तर्षयः'

अध्यापकः - सन्धिपदं विभज्य दर्शय।

छात्रः - सप्त + ऋषयः

अध्यापकः - पूर्वपदस्यान्तिमवर्णः कः?

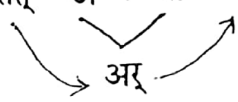
छात्रः - अकारः।

अध्यापकः - उत्तरपदस्यादिमवर्णः कः?

छात्रः - ऋकारः।

अध्यापकः - अ + ऋकार अनयोः स्थाने एकादेशः वर्णः कः?

छात्राः - न जानन्ति।

अध्यापकः - अ + ऋ सम् अ + ऋ षयः = सप्तर्षयः

A diagram showing the derivation of 'अर' from 'अ + ऋ' and 'सम्'. Arrows point from 'अ + ऋ' and 'सम्' to 'अर'.

अ + ऋ इत्यनयोः स्थाने एकादेशवर्णः 'अर' भवति।

अध्यापकः - चतुर्थं वाक्यं पठतु।

छात्रः - पठति।

अध्यापकः - सन्धियुक्तं पदं विभज्य दर्शय।

छात्रः - गङ्गोदकम् गङ्गा + उदकम्।

अध्यापकः - पूर्वपदस्यान्तिमवर्णः कः?

छात्रः - आकारः।

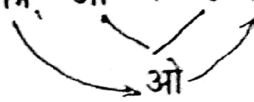
अध्यापकः - उत्तरपदस्यादिमवर्णः कः?

छात्रः - उकारः।

अध्यापकः - आकार + उकार इत्यनयोः पूर्वपरयोः स्थाने एकादेशवर्णः कः?

छात्रः - ओकारः।

अध्यापकः - सन्धिकार्यं लिखित्वा दर्शय।

छात्रः - निर्दिष्टः छात्रः श्यामफलके लिखति - गङ्गा आ + उ दकम् = गङ्गोदकम्

A diagram showing the derivation of 'ओ' from 'गङ्गा' and 'आ + उ'. Arrows point from 'गङ्गा' and 'आ + उ' to 'ओ'.

सामान्यीकरणम् -

- अध्यापकः - पूर्वोक्तोदाहरणानाम् आधारेण नियमं वदन्तु।
छात्रः - अकारात् परं इ उ ऋ भवन्ति चेद् ए ओ अर् इति गुणः एकादेशः भवति।
अध्यापकः - एकादेशः कुत्र भवति?
छात्रः - पूर्वोत्तरपदयोः स्थाने

नियमनम्/नियमीकरणम् -

- अध्यापकः - आदुगुणः इति सूत्रं वृत्तिश्च परिचाययति।
छात्राः - स्वनिष्कर्षसूत्रं पाणिनीयसूत्रञ्च तुलनात्मकतया परिशीलयन्ति।

प्रयोगः -

- अध्यापकः - पठितांशस्य स्पष्टीकरणार्थम् गुणसन्धियुक्तानां पदानामभ्यासं छात्रैः कारयति।
उपेन्द्रः = +
गुणोपभोगः = +
ब्रह्मर्षिः = +
गङ्गाः + = गङ्गोदकम्
..... + उत्तरम् = प्रश्नोत्तरम्
देव + = देवर्षिः
..... + = नेच्छति

मूल्यांकनम् -

अध्यापकः/अध्यापिका गुणसन्धेः 'निमित्तं, एकादेश इत्यस्यावबोधनं, गुणवर्णानामभिज्ञानं छात्रैः विहितं न वेति प्रश्नोत्तरमाध्यमेन ज्ञास्यति।

1. गुणः कदा भवति?
2. पूर्वपरवर्णौ कौ भवतः सोदाहरणं वद
3. गुणवर्णाः के?
4. नूतनान्युदाहरणानि वद

गृहकार्यम् -

1. अधोलिखितानि पदानि विभजत

कक्षोचितम्, वसन्तर्तुः, महोपाध्यायः, नगेशः

2. दीर्घसन्धिः गुणसन्धिः अनयोः को भेदः

उदाहरणैः स्पष्टयत

3. स्वपाठ्यपुस्तकस्थ पाठेभ्यः गुणसन्धियुक्तानि पदानि चित्वा लिखत।